

KRİTOVULOS TARİHİ'NİN ARI ÇOKONA TARAFINDAN YAPILAN ÇEVİRİSİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME*

Tolga Ersoy

Bizans tarih yazıcılığının son büyük temsilcilerinden biri olan İmrozlu Mihail Kritovulos, 1451-1467 yılları arası dönemin tarihini yazmıştır. *Istoria* adlı bu yapıta, Osmanlılar tarafından Konstantinopolis'in fethi, Mora'nın fethi, Trabzon'un ve Midilli'nin alınması, Venediklilerle yapılan savaş ile Bosna'ya ve Arnavutluk'a düzenlenen seferler ele alınmış, ancak ağırlıklı olarak Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından fethedilmesi üzerinde durulmuştur.

Yapıtın özgün ve yegâne nüshası Topkapı Müzesi arşivinde olup¹, Batı'da ilk defa Carl Müller tarafından *Fragmentum Historicorum Graecorum* serisi içinde Paris'te neşredilmiştir.² Her ne kadar Konstantinidis Paşa tarafından önceden bazı bölümleri çevrilmise de, metnin tamamı Osmanlı Türkçesine ilk defa bir hukukçu ve 1908 Meclisi'nde (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden) İzmir mebusu olan Pavlos Karolidis Efendi tarafından çevrilmiştir.³ Karolidis tarafından çevrilmiş bu yapıt,

* İncelenen yapıt: Kritovulos, *Kritovulos Tarihi, 1451-1467*, Hazırlayan ve Çeviren: Ari Çokona, İstanbul: Heyamola Yayınları, 1. Baskı, 2012, 658 s.

¹ İstanbul, Topkapı Sarayı, Codex G.I.3.

² Carl Müller, *Historia, Fragmenta Historicorum Graecorum*, Cilt: V, Paris, 1870, s. 40-61. Karolidis, metnin ilk defa Paris Andlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen Rusya elçisi Aleksander Lobanov tarafından Topkapı Sarayı'nı ziyaretinde keşfedildiğini, metnin önsözünden kopya edilen birkaç sayfayı ünlü Alman tarihçi Tischendorf'a gönderdiğini, bu parçaların Almanya'da yayınlanmasının ardından akademik camiada bu kaynağa ilgi duyulduğunu, ilk edisyonun da Carl Müller tarafından neşredildiğini belirtmiştir, bkz. Karolidis, "Tarih Yazarı Kritovulos", *Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sani, İstanbul'un Fethi*, Kritovulos, çev. Karolidis, haz. M. Gökman, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1967, s. IX-X. Karolidis'in çevirisine Müller edisyonu temel alınmıştır.

³ Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sani*, çev. Karolidis, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1328 [1912/13]. Gökman, Kritovulos Tarihi'nin ilk defa Osmanlı tarihinin bütün kaynaklarının neşredilmesi amacıyla kurulan Tarih-i Osmani Encümeni tarafından ele alındığını, bu bağlamda encümen üyesi Karolidis Efendi tarafından ilk sayısı 1910 yılında yayınlanmış bulunan

günümüz Türkçesi'ne 1967 yılında Muzaffer Gökman tarafından sadeleştirerek uyarlanmıştır.⁴ Yapıtın İngilizce çevirisi, Robert Koley'de tarih öğretmeni olarak çalışmış Charles T. Rigg tarafından 1954 yılında yapılmıştır.⁵ Yapıtın Yunanca aslının, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* serisi içerisinde Diether Roderich Reinsch tarafından yapılan bir diğer edisyonu da mevcuttur.⁶

Kritovulos, metnin ve üslubunun özgünlüğüne rağmen, diğer Bizans tarihçilerine oranla üzerinde az çalışılmış bir tarihçidir. Ülkemiz literatüründe Kritovulos üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Semavi Eyice tarafından 1977 tarihli bir makale dışında, iki ayrı makalede de hakkında ansiklopedik bilgi verilmektedir.⁷

Gökmen tarafından yapılan uyarlama, tarihçiler tarafından kullanılan ve temel alınan edisyon olmuştur. Oysa, bu edisyon, özellikle dili bakımından bir Bizans kroniğinden ziyade Osmanlı vekayinamesinin diline yakındır. Bu durum da, metindeki incelikli yanların (mesela sıfatlar, adlandırmalar vs.) fark edilmesini engelliyordu.

Bu durumun farkında olan Eyice, Kritovulos üzerine incelemesinde bir temenide bulunmuştur:

“Kritobolos’un Fâtih Sultan Mehmet hakkındaki eseri, Topkapı Sarayı’ndaki aslından iyi bir metin kopyası alındıktan sonra, kelimelerin tam karşılıkları bulunarak çok dikkat ve itinâ ile Türkçe’ye çevrilmesi gerekli olan bir kaynaktır. Bu yapılırken, Kritobulos’un verdiği bütün bilgiler gerek kronoloji bakımından, gerek başka kaynaklar ile karşılaştırılarak hâdiselerin oluşu bakımından değerlendirilmelidir”.⁸

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası’nda tefrika halinde yayınlanmaya başlandığını belirtmiştir, bkz. Muzaffer Gökman, “Sunarken”, *Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sani, İstanbul’un Fethi*, s. VI. Çokona, Karolidis’in inandığı Osmanlıcı siyaset nedeniyle hem Rum Cemaati, hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne ters düştüğünü aktarır, bkz. Ari Çokona, “Önsöz”, *Kritovulos Tarihi, 1451-1467*, s. 22.

⁴ Bkz. Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sani, İstanbul’un Fethi*, çev. Karolidis, Haz. Muzaffer Gökman, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1967. Gökman edisyonunun ikinci basımında dili daha da sadeleştirilmiştir, bkz. Kritovulos, *İstanbul’un Fethi*, çev. M. Gökman, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999.

⁵ Charles T. Rigg (çev.), *History of Mehmet the Conqueror by Kritovoulos*, Princeton Üniversitesi Yayınları, Princeton, New Jersey, 1954.

⁶ Diether Roderich Reinsch (haz.), *Critobuli Imbriotae Historiae (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Volumen XXII, Series Berolinensis)*, Walter De Gruyter & Co, Berlin, 1983.

⁷ Bkz. Semavi Eyice, “Kritobulos ve Eseri”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, Yıl: 6, Sayı: 3, Temmuz 1977, s.12-21. Kritovulos üzerine kısa ansiklopedik bilgi veren diğer iki çalışma için bkz. Melek Delilbaşı, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, Cogito, Sayı: 17, 1999, s.347-348; Levent Kayapınar, “Bizans Tarihi Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye’deki Durum”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, Bildiriler, Ankara 18-20 Mart 2010*, haz. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.183-184. Delilbaşı’nın çalışması erken dönemlerle ilgili sınırlı bilgi vermekte, ağırlıklı olarak son dönem Bizans tarihçileri üzerinde durmaktadır. Kayapınar’ın oldukça hacimli bildirisi ise çok sayıda Bizans tarihi hakkında detaylı malumat vermektedir.

⁸ Eyice, “Kritobulos ve Eseri”, s. 21.

Bu değerli tarihçimizin temennisi, tam otuzbeş yıl sonra gerçekleşmiştir.⁹ Ari Çokona tarafından çevrilen ve notlandırılarak yayına hazırlanan *Kritovulos Tarihi*, Topkapı Sarayı Yazmalar Kütüphanesi'ndeki mevcut yazmanın her bir sayfasının basımı ile, karşısına her bir sayfanın Türkçe çevirisinin yer aldığı çift-dilli bir edisyondur.¹⁰ Yazdığı önsözde İlber Ortaylı, Kritovulos'un basit bir vakanüvis olmadığını, dönemin olaylarını geriye gidişlerle ortaya koyduğunu belirtmiştir ve asıl nüshanın neşriyle çevirisinin önemini vurgulamıştır.

Metnin yegâne nüshasının da yüksek çözünürlüklü kopyalarının alınarak basılmış olmasının, ülkemiz araştırmacıları için sağlayacağı faydanın yanı sıra, özgün yazmayı inceleyebilecek yabancı araştırmacılar için de çok büyük bir fayda sağlayacağı sarıh bir husustur (zira, özgün yazmada metne Kritovulos'un eklediği parçalar ve düzeltmeler de görülebilmektedir).

Ari Çokona, Kritovulos'a oldukça sadık bir çeviri yapmıştır. Mesela, özgün metne sadık kalınarak Bizanslı yerine "Romalı" denmesi, Konstantinopolis'ten bahsedilirken "Polis" kullanılması gibi, özgün metindeki kavramların kullanımı tercih edilmiştir.

Kritovulos, son dönem Bizans tarihçilerinden farklı olarak, deyim yerindeyse Osmanlı ile barışık bir tarihçidir. Kritovulos'un metninde Türklerin, mesela Dukas'ın kroniğinde tezahür ettiği şekliyle ötekileştirildiğini söylemek güçtür. Buna rağmen, bizzat Fâtih Sultan Mehmet'e sunulmuş olan yapıtta, Osmalılar'a dair çeşitli eleştirilere de yer verilmiştir. Yine de, metnin tümü ele alındığında, son dönem Bizans kroniklerine nazaran yaklaşım açısından farkı oldukça belirgindir.

Nicol, Kritovulos'un bizzat belirtmiş olduğu amacının Konstantinopolis'in Türkler tarafından fethedilmesini bir "Tanrısal kaçınılmazlık" olarak gördüğüne dikkat çekmiştir.¹¹ "Tanrısal kaçınılmazlık" teması, yaşananların arkasında ilahi bir irade arayan Ortaçağ tarihçiliğindeki kökleşmiş bir anlayışın sonucudur. Antiklerden içerik ve üslup olarak etkilenmiş olmakla birlikte, Kritovulos'un son temsilcilerinden biri olduğu Bizans tarih yazımı geleneğine de bu anlayış içkindir. Ancak Reinsch daha derin köklere işaret eder: Kritovulos'un Sultan II. Mehmet'i Bizans İmparatoru'nun doğal halefi olarak gördüğünü, köklerini Helenistik dönemde bulan tarih anlayışına göre dünya tarihinin büyük imparatorluklar ve yönetici halklar arasındaki el değiştirmelerden oluştuğunu, Asurlular ile Babillileri, Mısırlıların, Medlerin, Perslerin,

⁹ Çokona, Semavi Eyice'nin yazısına ve zikredilen temennisine, metnin önsözünde çok incelikli bir atıfta bulunur.

¹⁰ Çokona, pratik nedenlerden ötürü daha kullanışlı bulduğu Reinch baskısından yaptığı çeviriyi, Müller baskısı ve özgün elyazması ile karşılaştırarak kontrol ettiğini belirtir, bkz. Ari Çokona, "Önsöz", *Kritovulos Tarihi, 1451-1467*, s.23; Çokona'nın kullandığı Reinsch edisyonuna dair bkz. Diether R. Reinsch, Photini Kolovu (ed., çev.), *Kritovoulou tou Imvriou Istoría*, Atina: Ekdoseis Kanaki, 2005.

¹¹ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları, 1261-1453*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.271-272.

Yunanlıların ve Romalıların izlediği, Kritovulos'a göre bundan sonra sıranın Osmanlı Türklerine geldiği görüşündedir.¹² Kritovulos'un kendi sözleriyle ifade edersek:

"İnsanlık var oldukça, iktidarın aynı kişilerde kalmadığını ya da tek bir kavme [genos] ve tek bir millete nasip olmadığını kim bilmez? İktidar daima bir gezgin gibi milletten millete, ülkeden ülkeye dolaşarak, bazen Asurlulara, bazen Medlerle Perslere, bazen Hellenlerle Romalılara uğramış, onları belli zamanlarda ve belirli süreler için ziyaret etmiş, hiç aynı yerde kalmamıştır."¹³

Kritovulos'a göre Fâtih Sultan Mehmet, ancak büyük antik fâtihter ile karşılaştırılabilecek bir hükümdardır. Kritovulos'un çizdiği II. Mehmet portresi, antik mirasla kurduğu bağı göstermesi açısından oldukça özgündür:

"Hayalinde bütün dünyayı dolaşıyor, egemenliği altına almak istiyordu. Düşüncelerinde hep Aleksandros [Büyük İskender], Pompeius, Sezar ve onların itibarına eşit hükümdarlarla komutanlar vardı. Kişiliği, her alanda harekete susamış ateşli yapısı ve sultanlara özgü asil ruhu bu konularda ona çok yardımcı oluyordu. Ancak özellikle yararlandığı özellikleri; bilgeliği ve eski çağların düşünürlerinin bilgilerine denk gelen engin bilgisiydi. En yetkin Arap ve Fars öğretmenlerin gözetiminde Arap ve Fars bilimine dair eserlerle birlikte, Hellence eserlerin Arapça ve Farsçaya çevrilmiş olanlarını, yani Peripatetik ekolle Stoacıların öğretilerini derinlemesine incelemişti."¹⁴

Bu portre, Fâtih Sultan Mehmet'in antik dünya ile ilişkisi bağlamında özellikle değerlidir.

Kritovulos'un üslubu ve dili üzerine çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Diether Roderich Reinsch; Carl Müller'in Kritovulos'u Sphrantzes, Dukas ve Chalkokondyles gibi çağdaşlarından üstün tuttuğunu, Nikolaos Tomadakes'in ise Kritovulos'un antik lisana hakimiyetini vurguladığını aktarmıştır.¹⁵

Kritovulos, yazdığı tarihin öneminin ve diğer kroniklerden farkının bilincinde olup, Fâtih Sultan Mehmet'e hitaben yazdığı "İthaf" kısmında, Sultan'ın Makedonyalı İskender ile kıyaslanabilecek eserlerinin Yunanca tasvir edilerek yayılmaması ve sonraki nesillere aktarılmamış olmasının ciddi bir eksiklik olduğunu belirterek, kendisi hakkında Yunanca yazılmış bir yapıtın önemini vurgular:

¹² Diether Roderich Reinsch, "Kritobulos of Imbros - Learned Historian, Ottoman Raya and Byzantine Patriot", *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*, Cilt: XL, 2003, s. 306.

¹³ Kritovulos, I, iii, 4 (Çokona edisyonu, s. 45).

¹⁴ Kritovulos, I, v, 1-2 (Çokona edisyonu, s. 52-53). Karolidis çevirisinden Gökman tarafından uyarlanan 1967 versiyonunda, bu pasajın çevirisi Sultan II. Mehmet'in sadece Yunan filozoflarının yapıtlarını incelediği şeklinde yapıp, özgün metinde belirtilen spesifik felsefe ekolleri kısmı çevrilmediğinden, bu inceliklerin fark edilmesi mümkün olamamıştır: "Arap ve İran edebiyatındaki tam olarak bilinen bilgisi yanında, Yunan filozoflarının Arap ve Fars dillerine çevrilmiş eserlerini inceler ve bilgisini genişletmek için çalışır ve çevresinde bu konularda en bilgili öğretmenleri bulundururdu", *Şz. Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sani, İstanbul'un Fethi*, s.16.

¹⁵ Reinsch, "Kritobulos of Imbros", s. 303.

“Birçok Arap ya da Pers yazar, olayları bizzat yaşadıklarından belki de benden daha iyi bilgi sahibi olabilirler, hatta senin eserlerini daha ayrıntılı kaydederek gelecek nesillere daha iyi bir şekilde aktarabilirler. Ancak bu yazacakları eserler, herkesin gözünde en büyük saygınlığa sahip olan Hellen diliyle yazılmış bir kitabın yerini tutamaz. Bu yazılar sadece Perslerle Araplara ve onların dillerini bilenlere hitap edecek. Oysa benim yazdıklarıma sadece Hellenler değil, [bu eseri] kendi dillerine çevirecekleri, Philhellen [Hellen dostu] oldukları ve böyle konulara ilgi duydukları için bütün batılı kavimler, hatta [Herakles] Sütunları ötesinde yaşayanlarla Britanya Adaları’nda yaşayanlar ve başka birçoğu da hayran kalacak. Bu çalışmaya başlamam için beni daha da yüreklendiren olay, eserimin çok sayıda eleştirmen ve tanığa sahip olacağı düşüncesi oldu.”¹⁶

Bu giriş, Kritovulos’un yaptığı işin son derece bilincinde olduğunu göstermektedir. Avrupa’da Yunan diline ve edebiyatına verilen önemi bildiğinden, Yunanca yazılmış olan bu tarihin Sultan II. Mehmet’i Batı’da da ölümsüzleştireceği inancındadır. Her ne kadar neredeyse 400 yıl kadar bir süre yapıtı okunmamışsa da, özgün metnin keşfi sonrasında yapılan edisyonlar ve çevirilerle birlikte, Kritovulos’un beklentisi bir anlamda gerçekleşmiştir.

Ari Çokona’nın özgün metne son derece sadık ve üslup açısından da başarılı çevirisi, literatürümüze son derece değerli bir katkı olup, kendisinden bu yöndeki kaynak metin çevirilerinin devamını bekleyebiliriz.

¹⁶ Kritovulos, *Epistoli*, 3 (Çokona edisyonu, s. 30-31).